

IMELDA VEDRICKAITĖ

Asmeninio mito tapsmas Dalios Staponkutės esė

Anotacija: Straipsnyje analizuojamos Dalios Staponkutės knygos *Iš doiejų renkuosi trečią. Mano mažoji odisėja* (2014), *Lietumi prieš saulę* (2007). Peržvelgiant esė tematinį lauką, pasitelkiant įdėmaus skaitymo ir giminingų kontekstų lyginimą, šiuose esė ieškota asmeninio mito formančių, susijusių su kalbos-vietos-papročių-istorijos-kūno-aistros teminėmis linijomis. Globalizacijos skatinamas keliavimas ir ambivalentiškas sąvokų tėvynė-užsienis santykis visokeriopai išplėtė keliautojo pažinimo ir savirealizacijos galimybes. Tačiau nors ir įvaldoma kalba ir „vieta“, neįmanoma pasiekti visiško susitaipinimo su naujaisiais namais. Pasiremddama asmenine patirtimi, esė autorė ieško galimų atspirčių globalizacijos diktuojamai niveliacijai ir dominuojančiam estetiniam-vartotojiškam santykiui su vieta. Ji stengiasi atkurti romantišką Tėvynės sampratą. Keliavimo kryptį į Tėvynę Staponkutė suvokia kaip įsipareigojimą asmeninei laisvei ir kūrybingumui. Keičiamos kultūrinės-geografinės aplinkos fone ji bando apčiuopti savikūros atsparas, asmens unikalumo ir gyvybingumo dėmenis. Staponkutės esė objektai ir jų stilistinė pagava yra artima Alfonso Lingio fenomenologinėms išvalgoms, esama paralelių su Zygmunto Baumano mintimis apie globalizacijos pasekmes žmogui.

Raktažodžiai: Dalia Staponkutė, esė, literatūros fenomenologija, kelionių literatūra, tranzitinis subjektas, globalizacija.

Tėvynė ir emigracija – nykstančios sąvokos

Rašymas svetur nesukuria atskiro literatūros lauko. Vis dėlto autoriaus geografinis ir kultūrinis atstumas esmingai formuoja tekstą, ypač tokį, kuriame svarbiausias yra asmeninės patirties židinys. Globalėjančiame ir dažnai tranzitinį gyvenimą primetančiame pasaulyje jau nebekelia nuostabos rašymas lietuvių kalba esant svetur. Egzilio patirtis XX a. pabaigos – XXI a. pradžios lietuvių prozoje tyrinėjo Dalia Kuiziniene. Remdamasi kultūrologo Homi K. Bhabha'os hibridinės tapatybės modeliu, ji fiksavo ryškius tautinės tapatybės pokyčius

Valdo Papievio, Zitos Čepaitės, Gabijos Grušaitės, Aušros Matulevičiūtės prozoje nuo „grynosios tautinės tapatybės“ link hibridinės tapatybės¹. Staponkutės esė Kuizininė vertino kaip tapatybės jutimą susiduriant kelioms patirtims ir kultūroms, kelioms kalboms. Tapatybės poslinkį į hibridiškumą tyrinėjusi Dalia Satkauskytė žengė dar toliau. Ji kėlė literatūros apie emigraciją estetinės vertės problemą ir provokatyviai svarstė šiuolaikinės lietuvių emigracinės literatūros transkultūrinio kismo greičio problemą. Šių svarstymų atspirtimi pasirinkusi Steno Pultzo Moslundo mintis, kvestionuojančias džiaugsmingą hibridiškumą, kurio atveju „pasirinkimo kankynė paverčiama neribotų atradimų euforija“; Satkauskytė pritaria Moslundo pasiūlytai idėjai: nėra stabilaus tapatumo ir jo kaitos (hibridiškumo) priešybės; į migraciją verta žvelgti kaip į skirtingus kismo greičius². Apibendrindama Staponkutės ir Papievio prozos tyrinėjimus, ji pastebėjo šių autorių savimonei būdingą greičiausio tipo įsiliejimą į svetimą kultūrą per mišrią šeimą bei intelektualinę veiklą (intencionalusis hibridiškumas Staponkutės esė) ar egzistencinį nomadizmą (Papievio proza)³.

Abi Staponkutės knygos smarkiai išsiskiria iš užsienyje rašančių autorių knygų, kuriose tiesiogiai ar per įsivaizduojamą istorinį dekorą autoriai gilinaisi į lietuvių savivaizdžius (tarp kitų – Zitos Čepaitės *Emigrantės dienoraštis*, Paulinos Pukytės sarkastiškų feljetonų ir pjesių rinkiniai ar Kristinos Sabaliauskaitės romanai, tiražuojantys istorines kaukes). Jos esė susitinka išmonė ir kiek naivokas karingas provincialumas, kurio autorė nė nesibaido, jį veikiau pripažįsta kaip egzistencinį paveldą, turintį pranašumų prieš pretenzingus centristinius tautiečių savivaizdžius. Gyvenimo svetur ji pati nelaiko stigmatizuojančia žyme, jį suvokia kaip dažnai neišvengiamą globalėjančio pasaulio padarinį:

Niekados nemėgau žodžio „emigrantas“. Sąmoningai ir intuityviai vengiau jį vartoti bet kokiame kontekste, susijusiame su gyvenimu ir veikla už Lietuvos ribų. Tačiau „tėvynei“ suteikdavau ypatingą prasmę, kaip brangiai, tiesa, nykstančiai sąvokai, kurios neįmanoma susigrąžinti net išskydusiu jos dabarties pavidalu. Jaučiu, kaip „emigrantas“, „tėvynė“, „užsienis“ sparčiai traukiasi iš mūsų kasdienio žodyno ne

1 Dalia Kuizininė, „Egzilio patirtys ir tapatybė naujausioje lietuvių prozoje“, in: *Česlovo Milošo skaitymai*, Nr. 6, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2013, p. 16.

2 Dalia Satkauskytė, „„Lėtas transkultūrinis tapsmas“ ir jo vertės naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Žmogus ir žodis*, 2012, Nr. 2, p. 32.

3 *Ibid.*, p. 31.

tiek kaip sąvokos, o kaip prasmės, kurios netenka aktualumo, virsta beveik egzotiškomis, ir jeigu mes dar šnibždamės jomis, tai iš nostalgijos arba iš įpročio. Užsienis persikėlė į tėvynę, tėvynė – į užsienį, beveik nebegirdėti „užsienio“ kaip kitos šalies apibrėžimo. Užsienis tapo toks kasdieniškas, savas ir tėvyniškas, kad kalbame apie jį kaip apie savo sodybą [...]. [...] vieta susitraukė, susiskaldė į centrus be periferijų, ir emigrantas joje tarsi ištirpo.⁴

Zygmunto Baumano pastebėjimu, globalizmo keičiamame pasaulyje susitraukusi erdvė diktuoja turistų ir bastūnų vartotojiškus pasirinkimus. Nevaržomo informacijos perdavimo ir akimirksninės komunikacijos amžiuje beveik visiškai nutrūksta komunikacija tarp išsimokslinusių elitų ir *populus*⁵.

Staponkutės esė knygoje atsiranda pastanga šį žlungantį ryšį atkurti. Apmokėta labai intymaus, asmeninių patirčių gausaus pasakojimo atvertimis, kurios išvengia tuščio didaktizmo ar moralizavimo, ši pastanga tuo autentiškesnė. Būdamą laisva nuo asmenybę varžančių ideologinių įsipareigojimų vietai, kurioje beatsidurtų, Staponkutė reflektuoja Kipro žmonių (ir lietuvių) likimą: „Nėra skaudesnio perspėjimo politikoje už mažų nykstančių tautų ašaras į alkūnę.“⁶ Tėvynėje likę lietuviai, kurie negali pabėgti nuo skurdo ir pažeminimo, ar jie netapo būtinu šešėliu globalizuoto pasaulio gudriųjų sėkmei, ar jų skurdas ir bejėgiškumas – ne ta kaina, kurią taip nesmagu minėti, viešai gėrintis ir giriantis gerovės ir egzotikos kelionėmis po pasaulį? „Visi esame pasmerkti gyventi tarp pasirinkimų, tačiau ne visi turime išteklių, kad būtume tie, kurie renkasi“; – pastebi Baumanas⁷. Sekdamas Jonathanu Friedmanu, migruojančiam globalizuoto pasaulio elitui Baumanas priskiria individus, kurių patyrimas susijęs su tarptautine politika, universitetais, žiniasklaida, menu⁸. Staponkutės esė toks prie vietos pririšto *populus* ir laisvai judančio intelektualaus emigranto santykis išreiškiamas Pierre'o Bourdieu mintimi apie „naująjį globalistų elitą“ – akademių įstaigų, tarptautinių firmų bei šiuolaikinio meno bendruomenių laikyseną – tai *gauja*,

4 Dalia Staponkutė, *Iš dviejų renkuosi trečią. Mano mažoji odisėja*, Vilnius: Apostrofa, 2014, p. 103–104. Toliau cituojant iš šio leidinio skliaustuose nurodoma santrumpa I ir puslapio numeris. Tekste sąvokų Tėvynė ir tėvynė skirtis išlaikoma remiantis Staponkutės kūriniais.

5 Zygmunt Bauman, *Globalizacija: Pasekmės žmogui*, Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 155.

6 Dalia Staponkutė, *Lietumi prieš saulę*, Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 105. Toliau cituojant iš šio leidinio skliaustuose nurodoma santrumpa L ir puslapio numeris.

7 Zygmunt Bauman, *op. cit.*, p. 131.

8 *Ibid.*, p. 152.

kuriai kaip sėkmės istorijos atvejį save priskiria ir pati Staponkutė (L, 92). Filosofė nesusilaikė nuo šiek tiek komiško pasigėrėjimo savimi kaip vaizdinius kuriančiu išrinktuoju, tarybinio inteligento žargonu apibūdinusi filosofų bendriją:

Dar kitą dieną, ir vėl pliaupiant lietui, ant plačių odinių sofų Vilniuje kalbuosi su Andriumi ir Jolanta apie įmanomas naujų idėjų salas, apie nepriklausomas teritorijas Lietuvoje, kurias dar neva galima mums, filosofams, užkariauti. Į langą barbena lašai, ir mąslūs bičiulių veidai liudija, kad jų mintys trumpam nuplukdė juos į dar vieną lietaus ir jų pamiltą šalį... Angliją, iš ten jie neseniai grįžo gyventi Lietuvon. Jų veidus puošia nostalgija Anglijai – jie patys šito nemato ir mano, kad liūdi. (L, 42)

Ir vis dėlto Staponkutė rašo apie tariamo užribio žmones, apie Meškinės kaime gyvenančius artimuosius, babytę, savadarbiose karučiuose nusiveždavusių anūkę žoliauti, rašo apie Nikozijos keistuolius, besiverčiančius paveldėtais amatais, ar šventuosius pamišėlius, aplink kuriuos susiburia mokinukai. Vadina tokį pasaulį teatru (L, 102). O pati jame pasijunta „pirmos klasės keleive“, kuri vienumoje ieško prieglobsčio nuo „žemaitiškos tavernos“ klegesio. Stebėdama gyvenimo teatrą ir žmonių vaidmenis, ji aprėpia prieštarinę dvasinės pilnatvės ir materialaus komforto sampyną. Nors Staponkutė bjaurisi provincijos sąstingiu, jos esė iš pažiūros skurdų gyvenimą nuskaidrina vyresniųjų išmintis, nereiklumas buičiai, gebėjimas nuolankiai priimti ir vertinti likimo duotis. Šie nušvitimai pranoksta mėgavimąsi tranzito komfortu, kuris neretai lemia laipsnišką keliautojo apmirimą gyvenimui, Tėvynei, atveria svetur praleisto dingusio laiko žaizdą. Staponkutei rūpi, ką bendra su gimtinės tikrove turi nostalgiją išgyvenantys emigrantai: „*Grįžusio* emigranto gyvenimas virsta Atlantida. Tiesa, tokių ‚atlantidų‘ šiuolaikinėje epochoje gausu, ir jos liudija ne vien apie prarastą žemę, bet ir apie dingusį laiką.“ (L, 120)

Škicuodama gyvenimo vaizdus tarp saulės dominuojamo Kipro ir lietaus Lietuvos, Staponkutė iš naujo kuria tautiškumo atsparas globalizuotame pasaulyje ir savo kasdienybės rutinoje gvildena universalias amžinas vertes. Kalbavietia-papročiai-istorija-kūnas-aistra yra Staponkutės dėmesio centre, kad ir kaip nutolusiame nuo vienareikšmio susitapatinimo su tėvyne. Jos esė pasakojama apie globalizacijos skatinamą keliavimą, kuris visokeriopai išplečia pažinimo ir savirealizacijos galimybes. Tačiau nors kalba ir „vieta“ ir įvaldomos, neįmanoma pasiekti visiško susitapatinimo. Staponkutė kalba apie asimiliacijos ribą, kurios

nelemta peržengti niekam, taip iš naujo permąstydamą tautiškumą asmenine partitimi ir ieškodama galimų atspirčių niveliacijai. Esė „Globalizmas ir niekas“ ji pastebi lietuviams naudingą indų diasporos pavyzdį. Asimiliuotis siekiantiems ir lietuvybę iki degraduotos egzotikos (prisiminimų ir Kūčių apeigų) nužeminantiems lietuviams tai būtų pamokantis pavyzdys, kaip ne tik branginti tautiškumą, bet ir išmokti pasakoti apie jį, t. y. „sujaudinti kitų klausą savo skirtybėmis“ (L, 96). Negalėdami asimiliuotis ir susilieti baltųjų pasaulyje dėl akivaizdžių kūno bruožų, indai ėmė kalbėti apie savo skirtumus ir jų privalumus, save ir savo istoriją pavertė mokslinio tyrimo objektu:

Ypatinga padėtis pasireiškia tuo, kad teorinėje plotmėje dislokuotieji [indų – I. V.] intelektualai paverčia Anglijas ir Amerikas savo tyrimų aikštėmis ir ilgainiui ima kalbėti ne vien apie savo, bet ir jų būtinybę taikytis prie besikeičiančios tikrovės. Šitaip pasaulis su veidrodiniais vienas kito atspindžiais atrodo tarsi įgijęs ilgai lauktą pusiausvyrą. (L, 93)

Kalba, aistra, laisvė – tai Staponkutės vadinamojo asmeninio mito sudeamosios. Šis mitas yra išpareigojimas asmeninei tiesai, turinčiai ir bendruomeniškumo, visuotinio atspalvį. Šis savivaizdžio globalėjančiame pasaulyje atvejis, jungiantis skirtybes, yra vienas iš galimų regėjimo būdų, kurie gali tapti etaloniniais, t. y. bent iš dalies būdingais platesnės bendruomenės savivaizdžio elementais⁹. Staponkutė ilgisi širdies vientisumo, bet jaučiasi per menka suvienyti prieštarą: „Pusę savo širdies – salos – užleidau svetimšaliams ir jų egzotiškiems dievams. Neturėjau jėgų priešintis, nes nežinojau, kas esu. Nežinau ir dabar.“ (L, 99)

Būdama tarp dviejų kultūrų ir tuo pat metu nė vienoje iš jų visiškai nepasilikdama, ji nuolat jas lygina ir išlaiko stebėtojos atstumą, juo didesniu atkaklumu smelkiasi į gimtosios kalbos duotybę. Ji verčia ir rašo, moko savo dukras lietuvių kalbos ir nesusitaiko su naujosios gyvenamos šalies geografinės jėgos persvara šeimos kalbinėje įtampoje. Savotiškoje kultūrų (tėvo ir motinos) konkurencijoje dėl ateities – bendrų dvikalbių vaikų įvesdinimo į paveldėtas kalbas/kultūras – ji regi

9 Šią mintį paskatino Kęstučio Girniaus samprotavimai apie tautinę tapatybę, kuriai rastis ir palaikyti reikia „kreiptis ne tik į protą, bet ir į širdį, į tą jausmą, įsitikinimą ir vertybių derinį, kuris yra pakankamai tvirtas palaikyti ilgalaikius išpareigojimus“. Kęstutis K. Girnius, *Tauta, išbandymai, dorovė: Tarp komunizmo ir demokratijos*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2011, p. 249.

savo pačios desperaciją dėl lietuvių kalbos erozijos jos dukrų lūpose, bet nesusi-taiko su galutine gyvenamos vietos padiktuota vieno branduolio vaikų tapatybe.

Kaip Staponkutė esė formuoja savivaizdį? Jos filosofinių esė knygų pavadi-nimai primena formulės ieškojimus, ji žaidžia skaičių ar geometrijos simbolika ir abiejų knygų pavadinimus grindžia priešpriešos arba išėjimo iš jos idėja. *Iš dviejų pasirinkti trečią*, panašiai kaip ir *lietumi prieš saulę*, reiškia gebėjimą pasitraukti nuo dominuojančio prado, neva pranašesnės kultūros, vyraujančių idėjų horizonto į asmeninės laisvės, kūrybos, vertimo prieglobstį. Kelionėje besikeičiančios erdvis panoramas, stebimą aplinką ji panardina į asmeninės patirties ir filosofinio minti-jimo stichiją. Jos pasakojimas kaip dėlionė sklinda per tokias temines linijas kaip globalizmo lemiama kultūrinė niveliacija ir maištas prieš asmeninės mitologijos prarastį, periferijai svarbios išlikimo imperijoje strategijos, asmeninio saugumo ir grėsmės zonos, gimtosios kalbos jausena ir įsitvirtinimas svečioje kalboje, vieta ir aistringas kūnas, geografinė pasaulio reprezentacija ir peizažas kaip pirminė kultūrinė terpė, mirties horizontas, įpareigojantis *kalbėti asmeniškai*.

Kalbėti už save

Rašytojos savistabos intensyvumas išveda esė pasakojimą į *kalbėjimą už save*, tariant Alfonso Lingio žodžiais¹⁰. Ką reiškia *kalbėti už save*? Staponkutės atveju, tai lukštenti savo tapatybių luobus ir bandyti priartėti prie unikalaus mintijimo šaltinio, gruoblėto patirties paviršiaus, kuris apsaugo nuo racionalaus pasakoji-mo bendrybių ir nuo visiems priimtinių sveikos nuovokos padiktuotų tiesų. Ne-sibaimindama banalybės ji sugeba išlaikyti pusiausvyrą ant išmoktų ar paveldėtų mintijimo formų ribos ir rasti joms poetišką formulę. *Kalbėjimas už save* pastato pasakotoją prieš eilę kalbėtojo kaukių, vaidmenų, visuomenėje cirkuliuojančių banalybių, palaikančių įvairias „kalbos bendrijas“¹¹. Rašytoja esė dažnai įpina užuominų į maištą prieš tam tikram elgesiui įpareigojančias motinos, žmonos, migrantės, turistės kaukes (pati jas vadina „migruojantis subjektas, keliakalbė motina ir kultūrologinių erdvių klajoklė“, L, 45). Ji nesitapatina nė su viena jų,

10 Alphonso Lingis, *Bendra kalba, paskiri balsai: Vilniaus paskaitos*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 127–144.

11 *Ibid.*, p. 109–127.

nuolat nurodo asmeninės laisvės zoną. Karalienė Katerina Kornaro, XV-ame šimtetyje pardavusi Kiprą Venecijai ir grįžusi į Jeruzalę, yra viena Staponkutės kilniosios vienatvės mito projekcijų (L, 158). Motinystė, gimtoji kalba, Tėvynė išakniija žmogų, sulaiko jį nuo klajonių, kaitos, atvirumo rizikai, įpareigoja ilgam laikui nuolankiai gyventi vienos ir tos pačios bendruomenės mitais. Savo ruožtu, atstumas iki Tėvynės, sąlyginė vienatvė ir ilgesys iš dalies verčia subjektą kurti utopines buvimo vietoje ir kalboje vizijas. Tačiau asmeninė laisvė akina nusimesti šį svorį, apsunkinantį sielą, prieraišumas ir visiškas susitapatinimas su vieta tam tikra prasme trukdo kūrybingumui. Todėl Staponkutei Tėvynė tampa neišbaigta sąvoka, viduje kunkuliuojančiu vyksmu: „Tėvynės yra tiek, kiek ji gyvena viduje kaip asmeninis, mistiškas pasaulis. Kaip sala.“ (L, 31)¹² Ši tėvynė Staponkutei yra ne kas kita kaip kalbinė tėvynė, kuri tampa bendražyge keliaujančio žmogaus centrui, erdvėje persikeliančių jo prieštaravimų ir paradoksų buveinei (L, 36). Savo poetiniame pasakojime autorė braunasi prie to, kas yra ypatinga ir netapatu niekam kitam, ji fiksuoja patirtos akimirkos unikalumą ir tuo pačiu metu bando įvertinti pasakojamoje istorijoje įstrigusią universalumo žymę. Panašiai būseną tarp pasaulio formų fiksavimo ir unikalaus jų suvokimo apibendrina Lingis: „kiekviena konkreti situacija, kurioje atsiduriame, skiriasi nuo situacijos, kurioje atsiduria kas nors kitas“, būtent vienaskaitos pirmojo asmens kalbos aktai „formuluoja konkrečiai į kalbantįjį atgręžto pasaulio veidą“¹³.

Tačiau yra viena kaukė ar kalbėtojo instancija, kurios autorė ne tik nesikrato, bet mielai ją užsideda, kai ima *kalbėti už save*. Tai filosofės kaukė. Autorė priklauso filosofinės kalbos bendrijai, kurioje naudojamos jai būdingomis mintijimo formomis, citatomis, užuominomis ar temų arsenalu. Tai ypač ženkle pirmojoje esė knygoje, kurioje Staponkutė dažnai pasitelkia filosofų ar rašytojų citatas: tarp kitų minimi Henri Bergsonas, Italo Calvino, Konstantinas Kavafis, Bruce’as Chatwinas, Allenas Ginsbergas, Jacques’as Lacanas, Witoldas Gombrowiczius, Kostas Montis, Pierre’as Bourdieu, Francis Fukujama, Friedrichas Nietzsche, Michelis Foucault, Virginia Woolf ir kt. Staponkutės istorijos – dienoraštiniai fiksažai, labai dažnai tai ir kelionių metu užsimezgančio mintijimo išlydžiai, jos asmeninės žiūros prizmės. Kaip ji pastebi viename iš

12 Dainius Vaitiekūnas tyrinėjo pirmosios esė knygos figūratyvinę „salos“ izotopiją, kurioje įžvelgė Kipro ir Lietuvos tapatinimą. Dainius Vaitiekūnas, „Tapatybės ieškojimas Dalios Staponkutės eseistikoje“, *Teksto slėpiniai*, Nr. 14, 2011, p. 115.

13 Alphonso Lingis, *op. cit.*, p. 134.

daugybės apibendrinimų: „Kiekviena istorijos versija byloja apie ją subrandinusį kūną-kultūrą.“ (I, 207) Lingio poetinės filosofijos studijos autorei tapo esmingu brandos etapu. Lingio pamėgtos gyvos patirties istorijos, iš kelionių įspūdžių perimtos parabolės, kurios padeda per unikalią asmeninę patirtį pastebėti žmones siejančius reiškinius, būdingos ir Staponkutei. Ji įsileidžia skaitytoją į pačias skaudžiausias ir kartu autentiškiausias patirtis. Viena ryškiausių – migruojančios motinos pralaimėjimas prieš vaikų gyvenamos vietos domeną. Migrantę žeidžia motinos-vietos-kalbos simbolinio ryšio nutrūkimas, kai motina vaikų lūpose išgirsta „gimtosios kalbos agoniją“:

Migruojančiai motinai telieka atiduoti vaiką vietai, kuri palaiapsniui tampa motinos pakaitalu ir priima „auklėtinį“ kaip ištikima kultūros ir kalbos sergėtoja bei griežta ir nuosekli mokytoja. Tik tokiais atvejais suvoki, kad vieta, motina, kalba – organiškai tarpusavyje susiję elementai, gyvybės grandinė, kuri kartą trūkusi nebesuveriama. Migruojanti motina yra nuolat aukojanti ir pralaiminti, nes priversta įsileisti tarp savęs ir vaiko svetimą kalbą ir pasmerkti save monumentinei tylai. (L, 46–47)

Kalba ir vieta

Staponkutė maištauja prieš globalizuoto pasaulio motinų tylėjimą, bežodį kūniškumą, ir ieško išeities. Nesitaikstydamas su atsiradusiu kalbiniu plyšiu tarp motinos ir vaiko, ji renkasi veikti kaip nuolatinė vertėja, o vertimo situacija pranoksta vien tikrai žodinį teksto vertimą – ji siekia pažinti kūno istoriją, nes iš gamtos stichiją primenančio globalizavimo leidžia atsikovoti „kūrybinę erdvę, paversti ją gyvenimu ir mokėti apginti ją su romantinio anarchizmo įkarščiu“ (L, 49). Negana to, – Staponkutei vertimas yra daugiau erotinis ir juslinis nei protinis aktas (L, 66). Mėgdinti gimtoji kalba globalizuotame pasaulyje rašytojai svarbi abiejose knygose. Pirmojoje išsiliejusi esė „Motinų tylėjimas“, į antrosios knygos tekstus ji pabyra tokiais apibendrinimais kaip šis: „Ilgainiui mano tikrąją gyvenamąją vietą tapo kalbos sala.“ (I, 69) Gimtoji kalba, panašiai kaip ir kūnas, išlieka gyvybinga tik nuolatos skambėdama, ji – mūsų kūno vibracija, daugiau nei tik gramatinė forma. O mūsų gyvas balsas negyvena kitoje kalboje. Kaip ir praeitis ar vieta, būdama sudedamąją asmeninio mito dalimi, gimtoji kalba suteikia

gyvybingumo šiai mitinei atramai globalizacijos stichijoje (I, 51). Staponutės esė gvildenamus kalbos ir Tėvynės, gimtosios ir išmoktos kalbos santykius, pasitelkusi Jacques'o Lacano psichoanalizės teorinius modelius, analizavo Neringa Mikalauskienė. Ji šiuos esė apibūdino kaip sąmoningą autorės santykį su kalbos, benamystės patirtimis, esė ištraukiamomis iš sąmonės į loginių svarstymų lygmenį¹⁴, o subjektą išryškino kaip Lacano „laiską-raidę“, nuolatos slystančią iš vienos vietos į kitą ir niekam nepriklausančią tarpinę poziciją dvikalbėje sistemoje. Straipsnio autorė šiais tektais pailiustravo Lacano požiūrį į subjektą kaip kalbos poveikio rezultatą, kuris pasirodo tik kaip jo paties mąstymo objektas. Tėvynė tampa sąmonės būseną, jos yra tiek, kiek išsakoma¹⁵.

Gimtosios kalba ir vieta rašytojai tampa vienu, lietuvių kalba virsta vietos substitutu. Ji teigia, kad tėvynė yra pirmapradis užkeikimas, nes nesirenkama vieta mums nesuvokiama, kaip ir Dievas (I, 110). Atrodytų, kad XX amžiaus lietuvių mitą – išvietintų lietuvių egzilų tvermę kalboje – perima jau ne imperijų nuožmumo auka, o piliečio likimas globalizuotame pasaulyje; didele dalimi tai jau yra asmeninio pasirinkimo išdava. Kone poetiškiausią esė „Pas lietu“; itin aukštai vertinamą Jūratės Sprindytės¹⁶, autorė kaip tik ir grindžia kalbėjimo staigmena – tai kartu ir lietuvių kalbos besimokančio vaiko kalbos riktas, ir lietuvių suasmeninantis poetinio teksto raktas:

Einam pas lietu, – pakirdusi sako „debesis“, vardu Nefelė. Ir mudvi atsiduodame braidymo po didžiules sodybos balas meditacijai... Lijo, sulijo, išsilijo, prilijo, palijo... Elektra pastebėjo, kad lietuvių kalba yra tikras *puzzle*, galvosūkis, žymiai sunkesnė už graikų, ir lietuviški žodžiai be mažiukų po-, iš-, per-, nu-, į- yra kaip citrina be sėklikių. Kildinu dukrų vardus iš lietuviškų Danguolė (*νέφος*, *nefos* – debesys), ir Gintarė (*ήλεκτρον*, *elektron* – gintaras), o jiedvi juokiasi, tarsi būčiau pavadinusi jas neregėtų daiktų vardais. (I, 40)

Kalba neišsemiamą kaip praeitis ar peizažas, kurie plūsta į kalbą, joje sukeldami pertekliaus ir egzistencinio saugumo pojūtį. Per kalbą ir peizažą prabylantį

14 Neringa Mikalauskienė, „Dalia Staponkutė: kalba kaip subjekto tėvynė“, *Colloquia*, Nr. 30, 2013, p. 128.

15 *Ibid.*, p. 134.

16 Jūratės Sprindytės kalba Lietuvių literatūros ir tautosakos institute teikiant Daliai Staponkutei premiją už kūrybiškiausią 2014 metų knygą.

saugumo ir viršasmėninės aistros pojūtis trumpam užgesina nomado troškulį, apglėbia kūną ir jį pakeičia: lietus suteikia nuolankumo lietuviai, taip kaip saulė sustiprina graiko/kipriečio orumą. Vieta, kaip ir kalba, turi galios harmonizuoti kūną, gydyti, keisti veido buožus ir netgi tapti erotiška:

Nuo to bendravimo su lietumi Antano miškas elgiasi kaip girtas, nepadoriai švais-tosi lapais į šalis, atrodo netvarkingas, tarsi laukinis, ir pasileidęs. Prisdengęs tau-rių didžiųjų medžių lapija jis siautėja šlapiomis dilgėlėmis, išstypusiais paparčiais ir krūmais, kimba į pažastis ir išburkusiais lapais limpa prie skruostų, nosies ir lūpų be saiko ir gėdos – duoda valią savo drėgnai aistrai, sužūlėjęs, išbrinkęs, sudrėskęs, ir pūdo po savo permirkusiais skarmalais visa, kas tik prigludę prie žemės. (I, 40)

Tiek miško, tiek ir miesto peizažas gali pasirodyti kūniškas, aistringas kaip įsivaizduojamas/prisimenamas meilužis – peizažas šiuose esė yra atminties apie aistrą indas. Esė „Tranzitas“ visa Lietuva atrodo kaip „erotiškas“ pasaulio kam-pelis planetoje, į ją negali patekti be „įžangos glamonių, sąlyčio su kitomis vie-tomis, vaizdais ir skoniais“ (I, 173). Tokia atsiveria Barselona, kurioje atsitraukus nuo žodžių galima „pasiklausyti bežodžio žvėriško širdies plakimo.“ (I, 103) Neaprengta jokios tautos žodžiais, atsiskleidžia aistros galia prieš protą:

Mes žūvame, o mūsų aistros gyvena savo gyvenimą, laukdamos, kol mummyse apsigy-vens kitas žvėris. Jos neturi amžiaus, laiko ir vietos, bet turi smogiamąją galią, kryptį ir, jei pasiseka, išrauna mus iš inercijos molio. Jos juda, ieškodamos eliksyro, plyšio prasiveržti, erdvės užkariauti. Jos kaip jautrios Aleksandro Makedoniečio šnervės ge-rai užuodžia kitų šalių aromatus, patiki netikėtomis galimybėmis ir, Dievo plaštakai sapne pamojus, skrieja link tolimo pasaulio atspindžių. (I, 104)

Lietuviškame audros miško peizaže šmėkšteli kiprietiškos ikonos paralelė, o Barselonos peizaže – koridos žaismė su mirtimi. Abi šios peizažo detalės reikš-mingai atplėšia nuo geografinės vietovių kaitos ir perkelia į *sacrum* lygmenį. La-bai panašų santykį su peizažu randame Staponkutei poetiniu pasaulio vaizdiniu artimo lenkų poeto Zbigniewo Herberto esė apie graikų skulptūrą. Jis patiria peizažo, šiuo atveju apdoroto akmens, poveikį keliauninkui. Herberto nomadas daugiau semiasi kultūrinių faktų, jų komentarų ir įspūdžių (neatsargu būtų tarti „vartoją“), bet lygiai taip per poeziją įsileidžia gamtos stichiją kaip dievybę.

Esė „Pas dorus“ Herbertas cituoja orfikų tekstą, kuriame kalbama apie žmogui saulės duotą akmenį, vadinamą „kalnų esme“, jį gododamas ir garbindamas žmogus įkvėpė akmeniui gyvybės ir per jį išgirdo dievus. Svarstymus apie marmurą ir graikų kolonų stilius, jų sąsajas su religingumu Herbertas apibendrina: „Paryčiais Paestum smiltainis yra pilkas, vidurdienį – medaus atspalvio, saulei leidžiantis – liepsningas. Liečiu jį ir jaučiu žmogaus kūno šilumą.“¹⁷ Staponkutė su vieta „kalbasi vidumi“:

Rusai įvairiausiai būdais „tebesikalba“ su Baltija, britai – su Viduržemiu, prancūzai – su Afrika, lietuviai – su Ukraina, emigrantai – su savo tėvynėmis, diplomatai – su tarnystės vietomis... Žmogus vietai išdyla, o vieta žmogui – ne. (L, 126)

Toks peizažas, į kurį žmogų įsupo jo gimtis arba atilsio ieškojimas kelionėje, neabejotinai veikia žmogaus būseną ir netgi jo pasirenkamas vertės – tokia yra ir Lingio filosofinių mintijimų kryptis. Remdamasis antropologu Colinu Turnbullu, Pauliu Feyerabendu, Martinu Heideggeriu jis teigia, kad „kiekvienas juslėmis suvokiamą reljefą turintis daiktas, įvardytas ar neįvardytas, daro grįžtamąjį poveikį vėlesniems suvokimo deriniams“¹⁸, o šie deriniai neturi bendrų matų, kaip ir kalbos, nes kiekvienas mūsų žvilgsnis jau iš anksto yra suinteresuotas. Jį nukreipia *kiti* žmonės, dar daugiau – nukreipia *kitų* žodžiai. Mes matome aplinką per įvairiopą kontekstų vitražą... Staponkutė siekia išsiveržti iš kalbos padiktuotos krypties į juslių universalumą, ikižodinį būvį („bežodžio, žvėriško širdies plakimo“ (I, 103), kuriame kontekstai nekonkuruoja. Ji siekia pirmapradiškumo: neigia proto ir kūno valdžią ir išpažįsta aistros karaliją. Staponkutės esė smelkia beribis peizažo erosas, nepaisantis tariamos asmens autonomijos ar jo kalbinės priklausomybės. Toks jau senokai banalybe virtęs Lietuvos ir lietaus etimologizavimas skatina Staponkutę žvelgti į asmeninį mitą apie lietų.

Lietų ji sieja su nusiraminiu, nuolankumu, bet kartu ir su pirmapradės aistros jėga, eroso gaivalu. Šios būsenos grindžia besirandantį asmeninį lietuviškumo mitą. Lygiai taip Herbertas pastebi apie Graikijos peizažą: „Nuo peizažo temos plunksna pernelyg dažnai nuslysdavo į legendos ir istorijos sritį. Negaliu net pats sau išaiškinti to ryšio, kuris sieja Graikijos gamtovaizdį su menu ir ti-

17 Zbigniew Herbert, *Barbarzyńca w ogrodzie*, Warszawa: Zeszyty literackie, 2004, p. 35. [Versta mano – I. V.]

18 Alphonso Lingis, *op. cit.*, p.108.

kėjimais. Tiktai galinga intuicija kalba, kad graikų šventovė, skulptūra ir mitas organiškai išauga iš žemės, jūros ir kalnų.¹⁹

Staponkutei gimtasis peizažas, pelkėta Žemaitijos žemė, kurios salelėse kaip saugumo zonos ji laikėsi, nedrįsdama sekti tėvo į pelkynus, vėliau pasikartoję gyvenamųjų vietų salose. Gimtinės peizažas tarnauja kaip autoprojekcija ir asmeninį mitą gimdanti pradžia vienu metu. Nauja vieta atsiveria tiek, kiek pats jai atsiveri (I, 100). Ji pastebi tėvynės ir mobilumo sąsają, nešasi tėvynę su savimi:

Lietuva jau senokai man liovėsi buvusi vieta ir tapo nuolatinio judėjimo simboliu, nes jau daug metų ji – viena pagrindinių mano kelionių akstinių ir kryptinių. Kelias į tėvynę ir iš tėvynės visados kupinas jausmų ir emocijų. Tas kelias – svarbi vidinio gyvenimo dalis dėl asmeninio santykio su vieta. (I, 93)

Staponkutė yra ikikalbinių mito ištakų ieškanti keliautoja, savotiškas vietos paslapties kamertonas. Ji jaučia asmeninio susitapatinimo poreikį su vieta ir ir kelionės nesėkmė laiko to susitapatinimo neįmanomybę. (Esė „Pro Niujorką, pro San Fransiską“ ji pastebi, kad pėdomis negali pajusti „žemės stuburo“, kažkas trukdo susitapatinti ir neleidžia kilti: „Kol nesuaugu su kalnu, tol kilti negaliu“.(I, 99)) Paslapties erotiškas ryšys su vieta, kurį keliautoja užmezga, yra klajoklio, o ne kosmopolito esminis bruožas. Kita klajokliui esminė savybė – justai laiko domeną.

Intelektas tėvynė yra laikinė

Staponkutei kalbėti už save yra kalbėti apie tėvynę (nebūtinai Lietuvą), šeimą, draugystę ir save iš tolo. Nuotolio efektą ji supranta ne tik kaip erdvės ar mentalinį atsitraukimą nuo stebimo pasaulio, tėvynės ar naujos vietos, kurioje ir vėl neranda atilsio nežinia ko ieškantis jos nomadas/stebėtojas. Atsitolinimą ir nuo tėvynės, ir nuo naujosios gyvenamos šalies ji suvokia kaip laiką ir milžinišką pastangą būti pripažinta tėvynėje ir svetur. Dvi kultūras ar du krantus ji mato ne kaip atskirtis, o kaip susietus jūros dugnu. Štai atvykusi į Lietuvą dėstyti, žvelg-

19 Zbigniew Herbert, *Labirynt nad morzem*, Warszawa: Zeszyty literackie, 2000, p. 82. [Versta mano – I. V.]

dama pro traukinio langą į žiemos Žemaitijos lygumas, ji regi peizažą tokį patį nebylų ir nuoga, kaip ir Viduržemio salų uolos. Ta sąsaja Staponkutei formuojasi iš laiko stichijos. Būtent laikas, gyvenama akimirka jai yra ieškoma išeitis iš kultūrinės opozicijos ir geografinio nuotolio – trečiosios pozicijos galimybė:

Gyvenimas tarp Lietuvos ir Kipro padėjo man suprasti vieną svarbų dalyką: intelekto tėvynė yra ne tik kalbinė ar istorinė. Ji yra laikinė. Laikas, kuomet tavo vizijos randa savo vietą, ir laikas, kai jos sklendo beviėtės. Laikas, kuriam reikia laimingo aplinkybių sutapimo. Po ilgų gyvenimo Kipre metų atrodo, kad kipriete tapau tik viena savo puse ir kad kita – lietuviška pusė – nuolatos bandė ją nugalėti. Susipriešinimo įtampa atitolino vieną pusę nuo kitos, sukurdama tarp jų kažką naują, trečia, dar gerai nepažįstama. Gal tai neišvengiamai atveria man ir trečiąją erdvę – platųjį pasaulį, mano intelektualios ir kūrybinės veiklos lauką? (I, 209)

Staponkutė pastebi, kad mes nuolat ginčijmės su vieta, jausdami baimę prieš laiką, o Tėvynę prarandame ne pasitraukdami iš jos, o tiesiog gyvendami, nes galvojame apie laiką ir aistras (L, 110). Prabylanti megapolio balsu esė „Negatyvas“, ji save vadina miestu be Tėvynės, nei Rytais, nei Vakaraus, šis miestas neturi žemėlapiu, jis yra „kartografinis tapsmas“ (L, 159). Laiko pradai nustelbia erdvės padalijimus ir tampa laisvės, maišto, subjektyvumo šaltiniu:

Laikas visuomet darbuojasi išminties labui, sunaudodamas širdį. Širdimi maitinama išmintis daugina istorinę atmintį, o atmintis neretai – kerštą. Laisvė irgi yra kerštas taisyklei, mažumos kerštas daugumai, tautos kerštas politikai, asmenybės – bendruomenei. (I, 99)

Laisvė-laikas-atmintis ir kerštas bendruomenei, kitaip – aktyvus santykis su bendruomene kaip trokštamo pripažinimo negatyvas – esmingi Staponkutės subjektyvumo kartografijoje. Gyvenamo laiko intensyvumas ir mirties riboženkliu jos esė dominuoja. Autorė kalba apie pasaulį iš jai vienai būdingos perspektyvos (dviejų jūrų dugno?) ir šis pasakojimas gimsta kaip nerimo dėl gyvenimo baigties, artimųjų ir savo pačios mirtingumo pojūtis. Tai kalbėjimas iš mirtingumo perspektyvos, kurią sužadina poetinė banalybė: gyvenimo ir kelionės baigties akivaizda. Staponkutė esė „Lietuviškos vasaros ir kiprietiška kasdienybė“, „Geriausia pasaulyje uošvė“, „Dedikacija tiems, kurių nebėra“, „Ir maištas kartais

gydo“ ir kt. prabėgomis vis palieka labiau išplėtotų ar tik užmintų užuominų į ligos/mirties artumą. Artimas asmuo, jo gyvenimas Staponkutei gali įkūnyti tėvynę, o tėvynė ar protėvynė – gydyti nepagydomą artimojo kūną. Gimtinė jai miršta kartu su artimaisiais: „Mano lietuviška babytė buvo vienintelė ne įsivaizduota, o reali Lietuva, kuri pasitraukė su jos mirtimi ir nebegrįžo. Be jos visas mano pasaulis, net sapnai pasikeitė.“ (I, 31) Sąlytis su tėvyne gydo: „[...] Lietuva su jos gydomąja galia buvo nepaneigiamos.“ (I, 60) Romantiškoji tėvynės/gimtinės kaip genetinio tęstinumo tema rutuliojama naujaip: gimdančios motinos ir žemės, tėvynės sąsaja jai yra šeimos kartų ryšys, ji pasakoja apie senelės ir anūkių grandis kartų tęstinumo grandinėje ir tik jose mato pasaulio kitimo ženklus. Susimąstydama apie žodį „karta“, rašytoja žaidžia etimologija: „Karta? Argi tai magiškas ir talpus žodis? O gal jis kilo iš žodžio „kerta“? Karta – tai ir istorinis laikas, ir kalendoriniai metai... Nenoriu atiduoti babytės nueinančiai kartai, nes jos stebuklingas pasaulis – didelė mano gyvenimo dalis.“ (I, 31) Rašytoja jaučiasi esanti spalvingas tapatybių koliažas, iš kurio semiamasi daugybės vaidmenų, kurių tik pareikalauja laikas: archajiškos ir viduramžiškos ar devynioliktojo amžiaus romantikės, kartais aplenkiančios laiką ir jį programuojančios. Į nebūtį žengiančioje seniausioje kartų grandyje ir į ateitį augančiose dukrose ji stebi ne šiaip banalią kartų kaitą ir istorinio laiko vienakryptiškumą, bet užčiuopia netolygius skirtingų istorinio laiko skerspjūvių pasiskirstymus, skirtingas pasaulio kismo greičių orbitas. Skirtingi greičiai primeta vaidmenis (babytė-anūkė, motina-dukra, romantikė-ateities programuotoja, aplenkianti laiką-kismo virtuozė), bet kartu suteikia galimybę tais vaidmenimis žaisti ir naudotis, t. y. modeliuoti pasaulį. Laikas ir ryškiausia jo atskaita mirtis iš esmės keičia pasakojamą pasaulį, priverčia papasakoti apie pasaulį ir atskirti įvairių pasaulio regėjimo galimybių prizmes. Štai kaip Niko Kazantzakio padedama Staponkutė laipsniuoja filosofo-poeto skverbimąsi į žmogaus likimą, vainikuojamą mirties:

Kai išverčiau tris Niko Kazantzakio knygas į lietuvių kalbą, graikai man sakė: jis liks su tavimi visą gyvenimą. Taip ir atsitiko. Nuolatos jį cituoju. „Kur slypi žmogaus kelio prasmė? – klausdavo savo knygose mano versto rašytojo herojai. – Prisilenkime arčiau ir pažiūrėkime – ką matome?“ Kiti herojai atsakydavo: „Žmones, jų džiaugsmą ir kančią.“ – „Prisilenkime dar arčiau – ką dabar matome?“ – „Žmogaus derybas su Dievu.“ – „O dar arčiau?“ – „Nieko nebematyti...“ – „Ten jos ir ieškokime“, – mokydavo jie vieni kitus. (I, 208)

Ši laiko ir pasaulio kismo greičių kaita autorei ne mažiau akivaizdi nei vietos kaita: vienos šalies keitimas kita laikinai išvaduoja iš paliktosios, iš joje įprastų vaidmenų. Taip formuojamos subjektyvumo liestinės, kurios tampa užuominomis į nelaikinę ir nevietišką būtybę, kurios pagrindinė savybė – nepasotinamas kismas, gyvybingumas, judėjimas. Šios savybės naikinančiai veikia saugumo, nuspėjamumo, pastovumo pojūtį – visko, kas tradiciškai siejama su motinišku mu ir prieglobsčiu. Tačiau būtent kismas Staponkutei yra pirmapradė natūrali būseną, pasirinktas gyvenimas saloje ar salose jai ir yra šio kismo sąlyga. Tokie apibendrinimai kaip „Jūra ir sala yra vienis“ (L, 117), „Bet kuri istorija yra nuolat perkuriamas koliažas“ (L, 119) yra pastovumo ir laikinumo priešprieša. Suvokdama save kaip vieną šeimos kartų grandį, stebėdama žmogaus gyvenimo trukmės ribą, ji ir vietos bei judėjimo supratimą grindžia amžinybės-laikinumo priešprieša. Apie klajūnus, laikinumo austruolius, ji taria:

Tuos, kurie kartą palikę moka negrįžti, derėtų vadinti išminčiais. Tikro klajūno esmė yra niekur niekad negrįžti, o jo išlikimo sąlyga – laikinumo santykis su vieta. Vis dėlto nevaadinčiau savęs „klajojančia piliete“, nes mano judėjimas turi ribas. Jos driekiasi tarp dviejų priešingų ir netikėtai simetriškų polių – Viduržemio rytų ir Baltijos rytų. Mano gyvenimo laikysena tapo naivi „donkichotiška“ priešprieša abiem poliams. (L, 121)

Paneigdama vietos svarbą, Staponkutė ieško intensyvaus dabarties pojūčio, „mokėjimo pilnavertiškai būti ten, kur esi“ (L, 119). Ne vieta, o veikla jai yra svarbiausia. Laikas, o tiksliau, tempas, turi lemiamos įtakos, tempas – globalizuoto pasaulio prievarta. Nors ir pabrėždama, kad nevadina savęs „klajojančia piliete“, ji visgi yra keliautoja, kuri vartoja vietas, nes jai svarbiausia yra ne pati vieta, o joje patirtas laiko turinys, nuotaika ir savijauta (L, 73). Iš čia klajoklis semiasi įkvėpimo, būtino kalbos ir literatūros gyvybingumui palaikyti:

Kalbos ir literatūros likimas priklauso ne nuo kalbinės bendruomenės ar tautos istorijos, o nuo kartos gebėjimo perimti kuo daugiau iš nueinančiosios. Iš arčiausios kartos. Tai karta kuria naujadarus ir išranda naujas formas, kuriose įsispaudžia asmeniškai išgyvenamo laiko skausmas. Tavo laiko skausmas. (L, 65)

Galime tarti, kad Staponkutės keliavimo intensyvumas yra svaiginimasis ritmu, kuriame gimsta naujos ir palaikomos paveldėtos kalbos formos. Vietos

sukeliamas įspūdis transformuojasi į laiko formas, tiesiogiai paliečia kalbos tvėrmę. Tokiose keliautojo situacijose, kai jis žvelgia per suvokimą skatinantį atstumą į gimtinės vietą ir kalbą, t. y. į jo subjektyvumą ir vertes formuojančius pradus, neišvengiamai iškyla reikalas atskirti dvi keliautojo intencijas, du itin artimus vaidmenis – klajoklio ir kosmopolito.

Pasaulio pilietis

Staponkutė nevensia savęs pavadinti *pasaulio piliečiu*, nors tuo pat metu nevadintų savęs *klajojančia piliete*. Kodėl vadindama save *ne pačia šiuolaikiškiausia kosmopolito versija*, ji, antra vertus, prieštarauja pati sau? Ar tai trečiosios pozicijos atvejis – savotiškas užstrigusio geografijoje ir kultūrose hibrido atvejis, kai klajūnė jau nėra „tikra“ lietuvė, bet dar netapo ir netaps graike (L, 104)? Vargu ar turime pakankamai tekste fiksuotų atspalvių, kad į tai atsakytume. Bet aišku viena – ji savo klajones ir pilietiškumą mąsto būtent kaip kosmo-polito būvį. Ji tarsi sumenkina patirtis, suskaidytas tarp Lietuvos, Peterburgo ir Kipro, nes lygina save su panašiais *bėgliais, bešakniais klajūnais*, kurie myli tik tas vietas, kuriose gali susikaupti ir dirbti, su klajūnais, *užburto rato voverėmis*, ieškančiais malonumo apleisti atrastas ir atrasti naujas vietas (L, 71). Tačiau čia galima įtarti autorę ne kuklinantis, o diogenišškai didžiuojantis pasaulio piliečio titulu, milžiniškomis intelektualinėmis savo pačios pastangomis išsaugoti profesinį gyvybingumą, netgi realizuoti jį trijose šalyse – Kipre, Lietuvoje ir Anglijoje. Ji pati konstatuoja, kad pasiekė išganingo atstumo, apsistojo saugumą teikiančioje būsenoje, kurioje naujas kalbos pojūtis atsiranda iš įveikto kalbinio palimpsesto. Ši būseną – tai simultaniškai patiriamos kelios kultūros, tarsi sename panaudotame ir nugramdytame pergamente sluoksniais prasišviestų gimtoji ir išmoktos kalbos:

Tarp manęs ir aplinkos visur tvyro atstumas. Jis tapo ne tik mano kasdienybe, bet ir charakterio bruožu, rašymo stiliumi. Bet kas ir bet kada gali pastebėti, kad rašydama per nuotolį aš niekuo nerizikuoju, esu saugiuose vandenyse. Bet kas gali paklausti, kokią teisę iš viso turiu rašyti apie lietuvišką arba kiprietišką tikrovę. Ar atstumas atveria kokias nors duris? Sunku pasakyti. Galbūt rašymas šiuo atveju ir yra vienintelės durys. Žinau, kad ateityje vis daugės mišrios tapatybės rašytojų. Jie keis kalbą,

dovanodami jai naujų temų, naują jausmingą žodyną. Visais laikais taip buvo – tai, ką šiandien vadinu pasaulio piliečiais, žmonijai žinoma nuo antikos. Tačiau greičio samprata pakito. Dabar mane skubina ir veja naujoji chronopolitika, suteikianti pirmenybę greičiui, o sparčiai kintantis pasaulis keičia mano kalbos jausmą. (I, 214)

Ji vertina save už tai, kad suspėja su nauju globalizuoto pasaulio blyksnio greičiu, sugeba jame būti reikalinga ir įveikti atstumus, geografinius ir kultūrinius, tiek, kiek jai diktuoja tyrinėtojos aistra. Tačiau ji neapsiriboja šiuo suvokimu: jos judėjimo nenukreipia vien tik vartotojo įgeidžiai. Mintijimų horizonte Staponkutė visuomet mato artėjimą prie Tėvynės. Pati liudija, kad jos gyvenime būta laikotarpio, kai tapatinosi su egzilų romantizmu ir tokių emigrantų kaip Antanas Maceina, Julija Kristeva, Witoldas Gombrowiczius santykiuose su tėvyne bandė išvelgti dėsniumų, tačiau šie autoriai, jos manymu, pasižymėjo taurumu, todėl apie santykį su tėvyne nerašė beveik nieko (L, 129). Staponkutei rūpimas santykis su tėvyne iš esmės atskiria ją nuo kosmopolitinės tapatybės. Kelionių į Tėvynę kryptis visur pasirodo tarsi savaime suprantama gyvenimo prasmė. Buvimas gimtinėje turi absoliučios vertės skonį, mito svarbą:

Mano „mite“ pasakojama apie sunkų grįžimo... Tėvynėn kelią ir bandymą išvelgti prasmę grįžtamajame judėjime. Tačiau ką aš atrandau grįžusi? Kūno ir valios kovą prieš savo inerciją. [...] Sąmoningai vengiu žodžių „grįžau“, „įsikūriau“, nes jie neįvardija ir turbūt niekad neįvardys slaptosios mano buvimo gimtinėje priežasties, kurios pati nežinau. (L, 121)

Asmeninės savistabos ir savikūros zonoje Staponkutė keliauja imperijų pakraščiais. Tai dar vienas laisvės išraiškos atspalvis jos tapatybės tapsmui. Kelionę autorė mąsto ne tik gimtojo Žemaitijos Meškinės kaimo ir Peterburgo ar Piterio kryptimis, bet ir iš Peterburgo į Stambulą nutiesta šiauriečio Josifo Brodskio esė kryptimi. Brodskio emigracijos kryptis susiejo Peterburgą, šiaurės trečiuosius Atėnus, su Venecija, kito vandens miesto replika Peterburgui, – toks jo pasitraukimas iš Bizantijos imperijos²⁰. Staponkutės gyvenimo kelionė iš Lietuvos periferijos į Graikijos/Turkijos periferiją Kiprą filosofę įkurdino visų pirma stebėtojo laisvės saloje, ne per didelėje, koks yra megapolis, kad galėtumei

20 Esė „Istanbul, į Rytus“ Staponkutė mini Josifo Brodskio esė „Pabėgimas iš Bizantijos“ (I, 129).

susikaupti. Iš esmės ši tarsi periferijos sala, kurių vienoje Staponkutė gimė, o kitoje susilaukė savo dukrų, ir yra vieta, į kurią nuo įtampos tarp imperinio centro ir periferijos pasitraukia filosofė. Tai ne idėjų diktato, o mąstymo laisvės sala, įvairiųjų galimybių pasirinkimo vieta, asmenybės gimimo vieta. Staponkutė užčiuopia tai, kas daugeliui lietuvių atsivėrė kartu su galimybe laisvai rinktis gyvenamą vietą: užuot inertiškai laikiusis paveldėtų/išmoktų idėjų (lietuvių darbštumas, sugebėjimas išlikti, nepatiklumas, nesolidarumas, saiko pojūtis žodžiui, aistringas atsidavimas draugavimui ir girtavimui – tai kelios lietuviškumo savybės, kurias Staponkutė pastebi svetur), ji renkasi mąstymo laisvę ir ją tikrina asmeninio gyvenimo patirtimi. Ji kuria gyvenamos būdos ir laikysenos stilių, prisitaiko naujoje kultūrinėje aplinkoje ir randa ribas, pro kurias neleidžia prasismelkti kitokumui. Piterio gyvenimo metus vadindama egzistencinių prasmų ieškojimo metais, savijautą megapolyje apskritai ji apibrėžia kaip būseną žmogaus be ateities ar svečio be orientyrų (I, 74). Ši būseną, pasak jos, ilgainiui išplito visoje posocialistinėje redvėje Vidurio Europoje: „Atrodė, kad niekas iš tikro niekuo nebetiki, nieko nebelaukia ir nebežino, ir nežinojimas, kad ir kaip keista, ne telkė, o sklaidė žmones į uždarus ratelius.“ (I, 82) Žmonių susiskaldymas į filosofuojančius, bet jokių būdu ne politikuojančius klubus iš esmės yra nelaisvės ir praradimo ekvivalentas imperijos pakraščio gyventojui. Susiedama save su Brodskio kelione iš šiaurės į pietus, savuoju keliavimu dviejų imperijų pakraščiais Staponkutė pabrėžia estetinį klajokliško ieškojimų pradą ir mąstymo laisvę.

Panašių pastebėjimų apie estetinę plačiąją prasmę klajoklio poziciją randame Beatos Pawletko knygoje, kurioje ji stebi nomado ir kosmopolito skirtį Josifo Brodskio ir Tomo Venclovos pasitraukimo iš TSRS situacijose. Pawletko šią skirtį iškelia virš asmens ir imperijos priešstatos ir pastebi, kad Brodskiu ir Venclovai klajoklio dalia yra tam tikra gyvenimo filosofija, kurios esmė – mąstymo laisvė, galimybė apginti asmeninę tapatybę nuo išorinių apribojimų ir negatyvių įtakų, vengti tapti auka, orumą išlaikyti pasitraukus į save²¹. Būti nomadu visų pirma reiškia poreikį atsitraukti, įgyti vidinio atstumo nuo supančios tikrovės. Klajoklio ir kosmopolito skirtį, remdamasi Davido MacFadyeno²² pastebėjimu

21 Beata Pawletko, *Josif Brodski i Tomasz Venclova wobec emigracji*, Katowice: Śląsk, 2005, p. 100–103.

22 David Mac Fadyen, *Joseph Brodsky and the Baroque*, Montreal, Quebec, Kingston: Mc Gill Queen's University Press, 1998.

apie barokinę Brodskio pasaulėjautos prigimtį knygoje *Joseph Brodsky and the Baroque*, ji apibendrina: nomadizmas siejasi su laiku, su dvasinėmis kelionėmis po pasaulį ir civilizaciją, su įtakų, įkvėpimo, interakcijos sritimi, o kosmopolitizmas – su geografija, erdve, kelionėmis. Brodskio nomadizmas geriausiai atskleidė Venecijoje, geresniojo Peterburgo atitikmenyje, kone savo paties ištakose Brodskis aptinka palankiausią aplinką klajoti laike, kadangi čia, bendraudamas su menu, architektūra ar skulptūra, žmogus gali laisvai kirsti ribas, persikeldamas iš vienos epochos į kitą. Vanduo, „kondensuota laiko forma“, dar labiau sustiprina tokios klajonės galimybę²³.

Tačiau esama ir kitokio požiūrio į klajūno ir kosmopolito vaidmenis. Šis suvokimas randasi iš negailestingo sociologinio žvilgsnio, kuriam nėra svarbu atskirti poeto ir mokslininko keliones nuo globalinio verslininko ar turistų kelionių. Pavyzdžiui, Baumanas klajūno/kosmopolito sąvokas iš esmės tapatina, vadina turistais/bastūnais. Juos vienija tas pats esminis estetinis pasaulio suvokimas ir vartotojiškumas, jie skiriasi tik skirtingomis galimybėmis, kurios jiems padiktuoja skirtingus mėgavimosi kaita mastus. Apie pasauliu besigardžiuojančius keliauninkus jis rašo:

Ir turistai, ir bastūnai yra vartotojai, o vėlyvosios modernybės ar postmodernybės vartotojai yra įspūdžių ieškotojai ir išgyvenimų kolekcionieriai; jų santykis su pasauliu yra iš esmės *estetinis*: pasaulį jie suvokia kaip juslių maistą – galimų išgyvenimų matricą [...].²⁴

Kultūros industrijos atstovai pajėgia susikurti kosmopolito tapatumą, tačiau jį slepia po įvairiais jų būsenas apibūdinančiais terminais: „in-tarpiškumas“, „disjungtis“, „trans-cendavimas“. Staponkutės trečiosios pozicijos pasirinkimas yra tos pačios estetiškos prigimties. Tačiau jos grįžimai į tėvynę išreiškia dar kitokią pastangą – pastangą nepasiduoti gundymui nuolatos keisti vietas, neužsisklęsti vien tik išsimokslinusio elito gete, netapti vien tik laikiška (ne-vietiška), dabarties stichijos apimta keliautoja, kelionės dopingo vartotoja. Sugrįžimai jai reikšia įsipareigojimą. Kartos jausmas verčia įsipareigoti.

²³ *Ibid.*, p. 93.

²⁴ Zygmunt Bauman, *op. cit.*, p. 144.

Kaip ir daugelis šiuolaikiniame pasaulyje, jaučiuosi esanti tranzito žmogus, galbūt – tarpinės kartos žmogus. Kitokių kartų jau seniai ir negirdėti, tik tarpinės. Visi šiandien save vadiname tarpiniais, net mokslo bendruomenių nariai. Kartais dingteli, ar tik mano tarpinė karta nėra ir ribinių patirčių karta? Nejaugi dar bus žmonių, labiau šiuolaikiškų už mane, labiau beviečių už mane? Ir kas bus jų atrama? Ar iš viso egzistuos namai? (I, 127)

Apibendrinimas

Gyvenimo tempo padariniai erdve išreiškiami pastovumo, tęstinumo vertei tampa akivaizdūs. Esė autorė konstatuoja šiuolaikinio žmogaus patiriamą vertybinę slinkį: ji nujaučia išivyrausiant naują vertę žmogui, kuris pats save pasmerkė benamystei. Staponkutės kosmopolitas peržengia vertybinį (Tėvynės) slenkstį. Jis – nebesugrįšiantis laiko vartotojas, kurį gena egzistencinio laikinumo siaubas.

Staponkutės esė fiksuoja perėjimą nuo geografinio ir kultūrinio peizažo į savistabos ir savikūros pasaulį. Lingio mintis apie privatų mitą, t. y. poreikį parašyti pasaulį tokį, kokį asmuo randa, sukurti individualų būdą aplinką paversti organizuota reikšmine struktūra, paskatino autorę suabejoti būtinybe tekstu įprasminti gyvenimo trajektoriją tarp Lietuvos ir Kipro²⁵. Ji suabejoja asmeninio pasakojimo, asmeninio mito būtinybe (I, 207). Autorė klausia, ar dar vienas asmeninis mitas neperkraus ir taip agresyvaus asmeniškumo perpildyto pasaulio. Jame pasakojimai apie įvykius tampa abejotina požiūrių sampyna, faktai perauga į literatūrą, vieno asmens gyvenimo trajektorija suskyla į daugybę istorijos versijų. Ši abejonė – ar būtina eksponuoti dar vieną subjektyvumo projekciją į pasaulį – tarsi atperka pasigrožėjimą savimi, į mitą pretenduojančias Staponkutės esė užfiksuoto privataus gyvenimo atvertis.

Gauta 2015 10 14

Priimta 2015 11 27

25 Alphonso Lingis, *op. cit.*, p. 177.

The Emergence of Personal Myth in the Essays of Dalia Staponkutė

Summary

Within the rapidly expanding field of emigration and migration literature, Dalia Staponkutė's essay collections are notable for their intellectualism and probing anthropological gaze. They have drawn the attention of literary critics for their intense and intentional hybridity, positive understanding of émigré experience, grounding of the concept of identity in the author's native language. The author of this article offers a broader study of the resonances of Staponkutė's subject, of the wanderer's conceptualization of spatial and temporal metaphors.

The essay narrator's focus slides from the Lithuania-Cyprus, North-South geographic and cultural landscape to the temporal zone of the wanderer's introspection and self-invention. Staponkutė articulates the state of personal freedom, particularly the philosophizing observer's freedom, through the spatial images of the island and of the margins of empire. Rather than inertly holding onto inherited or learned ideas about identity or human roles (nationality, language, parenthood, the intellectual's responsibility toward her homeland), Staponkutė tests freedom of thought and behavior against personal life experience. In order to survive in a globalizing, leveling world, she arranges a personal myth from her experience as mother, philosopher, traveler, and communicator while resisting traditional attitudes and stereotypical ideas about these roles. The biographical in Staponkutė's essays embodies Alphonso Lingis' thoughts about personal myth – the need to describe the world as one finds it, to create an individual means of transforming one's surroundings into an organized semantic structure. The intensity of lived time, the attempt to be fully there, where one is (i.e., to live and create freely), and the perpetually present horizon of death both allow and force Staponkutė to retreat from the field of the traditional tension between self and other. In it, the wanderer qualitatively renews his aesthetic relationship with the world, the direction of his wanderings toward the homeland apparently restoring a lost romantic dimension, and love of, servitude.

Keywords: Dalia Staponkutė, essay, phenomenology of literature, travel literature, transitive subject, globalisation.
